

תוכן העניינים

ט	פתח דבר
1	מבוא
3	בית האב במזרח הקדום ובמקרא ומקום האישה והאם בו
6	המקורות המסופוטמיים והמקראיים
11	מבנה הספר
	פרק ראשון: סמכויותיה המשפטיות של האם בנישואי
	צאצאיה
15	התקופה הבבלית הקדומה
15	1. סמכויותיה המשפטיות של האם בנישואי בתה על פי קובצי החוקים
16	2. סמכויותיה המשפטיות של האם בנישואי צאצאיה על פי תעודות משפטיות
31	נספחים
62	התקופה האשורית הקדומה
74	התקופה הבבלית התיכונה
77	תקופת הברונזה המאוחרת
80	נוזי
80	1. סמכויותיה המשפטיות של האם שפעלה לצד האב בהסדרת נישואי צאצאיהם
81	2. סמכויותיה המשפטיות של האם שפעלה לבדה בהסדרת נישואי צאצאיה
87	3. סמכויותיה המשפטיות של האם שפעלה לצד אחי הכלה בהסדרת נישואי הבת-האחות
98	

101	אָמַר
	1. סמכויותיה המשפטיות של האם שפעלה לצד האב
102	בהסדרת נישואי צאצאיהם
	2. סמכויותיה המשפטיות של האם שפעלה לבדה
103	בהסדרת נישואי צאצאיה
108	התקופה הבבלית החדשה
	1. סמכויותיה המשפטיות של האם שפעלה לצד האב
110	בהסדרת נישואי צאצאיהם
	2. סמכויותיה המשפטיות של האם שפעלה לבדה
113	בהסדרת נישואי צאצאיה
	3. סמכויותיה המשפטיות של האם שפעלה לצד אָחִי
117	הכלה בהסדרת נישואי הבת־האחות
126	התקופה האשורית החדשה

פרק שני: סמכויותיה המשפטיות של האם על צאצאיה

	שהתנהגותם אליה נחשבה עבריינית
129	א. התכחשות לאם
129	התקופה הבבלית הקדומה
131	1. התכחשות צאצאים לאמם על פי קובצי החוקים
136	2. התכחשות צאצאים לאמם על פי תעודות משפטיות
143	התקופה הבבלית התיכונה
145	התקופה האשורית התיכונה
146	תקופת הברונזה המאוחרת
146	נוזי
153	אָמַר
153	1. התכחשות לאב ולאם
157	2. התכחשות לאם לבדה
160	נספח: ריכוז הממצאים בנושא התכחשות לאם
162	ב. אי מילוי החובה לכבד אם
164	התקופה הבבלית הקדומה
168	התקופה האשורית הקדומה
170	התקופה הבבלית התיכונה
171	התקופה האשורית התיכונה

173	תקופת הברונזה המאוחרת
173	נוזי
	1. אי מילוי החובה לכבד את אשת המאמץ/המצווה שהיא
174	אם ביולוגית או מאמצת
	2. אי מילוי החובה לכבד את אשת המאמץ/המצווה שאין
179	ודאות שהיא גם צאצאיו
185	אמר
186	1. אי מילוי החובה לכבד אב ואם
189	2. אי מילוי החובה לכבד אם לבדה
194	התקופה הבבלית החדשה
196	ג. שלילת זכות למגורים מאם אלמנה בידי צאצאיה
198	התקופה הבבלית הקדומה
198	1. קובצי החוקים
204	2. תעודות משפטיות
206	התקופה האשורית הקדומה
208	תקופת הברונזה המאוחרת
208	נוזי
210	אמר
213	התקופה האשורית התיכונה
216	התקופה הבבלית החדשה
216	1. קובצי החוקים
217	2. תעודות משפטיות
	פרק שלישי: האם היו לאם במקרא סמכויות משפטיות
221	בנישואי צאצאיה?
222	התקופה הקדם-ישראלית
	1. תפקידי האם וסמכויותיה המשפטיות בסיפור אירוסי
222	רבקה ונישואיה (בר' כד)
230	2. מעורבות רבקה בנישואי בניה (בר' כו 34–35; כז 46 – כח 7)
232	ישראל הקדומה
232	1. מעורבות האם בסיפור נישואי שמשון (שופ' יד)
	2. מעורבות האם בנישואי בתה על פי שיר השירים
236	ג 1–5; ח 1–4
242	3. מעורבות האם בנישואי בתה על פי רות 8–9

4. תפקידי האם בנישואי בתה על פי חוק 'הנערה

244

המואשמת' (דב' כב 13–21)

פרק רביעי : סמכויותיה המשפטיות של האם על צאצאים שהתנהגותם אליה עבריינית, על פי דברים כא 18–21;

251

כב 20–21

סמכויותיה המשפטיות של האם על פי חוק 'בן סורר ומורה'

252

(דב' כא 18–21)

252

1. התנהגות עבריינית של בן כלפי אביו ואמו

254

2. פעולות האב והאם בתגובה על התנהגות עבריינית של בנם

256

3. האב והאם בבית הדין

257

4. האב והאם כגוף אחד אשר לו סמכויות משפטיות על צאצאיהם

262

5. הסעדים המשפטיים המוענקים לאב ולאם

סמכויותיה המשפטיות של האם על פי חוק 'הנערה המואשמת'

264

(דב' כב 20–21)

264

1. התנהגות הבת

267

2. השלכות התנהגותה העבריינית של הבת על אביה ואמה

272

3. השלכות התנהגותה העבריינית של הבת על אמה

פרק חמישי : סמכויותיה המשפטיות של האם בנישואי

275

צאצאיה ובעקבות התנהגות עבריינית שלהם – סיכום

275

נישואי צאצאים במזרח הקדום

282

התנהגות עבריינית של צאצאים במזרח הקדום

289

נישואי צאצאים והתנהגות עבריינית שלהם במקרא

290

מעמדה המשפטי של האם בחלוף התקופות

293

רשימת קיצורים ביבליוגרפיים

328

מפתח השמות והעניינים

337

מפתח המקורות

פתח דבר

בעייני בטקסטים משפטיים קדומים מן המזרח הקדום ובכתובים מן המקרא, ובייחוד באלה הדגים בענייני משפחה, לכדה את עיני העובדה שהאם נזכרת בהם אין-ספור פעמים ובמקרים רבים בעניינים הקשורים בצאצאיה. תופעה זו הפתיעה וסקרנה אותי משום שהחברות הקדומות היו פטריארכליות, ובהן ניהל האב את חיי היום-יום בביתו, ולאחר מותו או בהיעדרו ניהלוהו בניו. על מה מלמדת אפוא תדירות מופעה של האם בטקסטים המשפטיים הקדומים, ומהי המשמעות של מופעה בעניינים הקשורים בבניה ובנותיה? שאלות אלה הובילוני אל נבכי עולם המשפט הקדום, וכאן התגבשה השאלה אם לאם במזרח הקדום ובמקרא היה מעמד משפטי ביחס לצאצאיה.

בחיבור זה אני עוסקת בעיקר בשני היבטים של הנושא: סמכויות המשפטיות של האם בהסדרת נישואי בניה ובנותיה, וסמכויות המשפטיות בהתנהגותם אליה. התמקדתי בהיבטים אלה משום שנישואי צאצאים והתנהגותם אפיינו את חיי המשפחה. עובדה זאת מתבטאת בריבוי החומר המשפטי המצוי בנושאים אלה, ובחינתם תעמידנו על קרקע מוצקה בהבנת מעמדה של האם כהורה בעל סמכויות משפטיות בבית האב.

הספר מאיר היבטים אחדים ביחסי אם וצאצאיה, נושא אוניברסלי מקדמת דנא, שיהיה לתועלת לתרים בעולמו של המזרח התיכון הקדום ובעולם המקרא ולקהל הרחב והמשכיל, המבקש לקנות ידע ולעמוד על טיב היחסים הללו בחברות הקדומות, המסופוטמית והמקראית. יבואו הקוראים בשערו, ומדפיו יעלה הד לקולן של האימהות המספר על מקומן ועל מעמדן המשפטי בחברות הקדומות שבהן חיו.

הספר הוא עיבוד והרחבה של עבודת דוקטור שנכתבה במסגרת המחלקה לתנ"ך באוניברסיטת בר-אילן, ובהנחייתם של פרופ' יוסף פליישמן ופרופ' קתלין אברהם. חובה נעימה היא לי להודות לפרופ' פליישמן על הדעת שקניתי בשיעוריו בתחומי

המקרא והמזרח הקדום, ועל העצות המועילות והמחכימות, שהיו נר לרגלי מאז שהציע לי לבחון את הנושא, בכל שלבי המחקר ובמהלך כתיבת הספר. תודתי נתונה גם לפרופ' אברהם על שיעוריה, שבהם גמאתי ידע בנבכי הלשון האכדית ובתרבויות המזרח הקדום, ועל עצותיה המועילות והבונות, שסייעו בידי בגיבוש מחקר זה.

ספר זה יוצא לאור בסיוע הקרן הלאומית למדע ובסיוע האקדמית גורדון – המכללה לחינוך. תודתי נתונה להם על תרומתם הנדיבה. שלמי תודה לאנשי הוצאת מאגנס: המנכ"ל חי צבר, לד"ר אילנה שמיר, העורכת הראשית, על טיפולה המסור בהכנת כתב היד, ולרם גולדברג אשר על ההפקה. תודתי להרצליה אפרתי, עורכת הלשון, על עבודתה המסורה.

תודה מיוחדת לאישי היקר חגי ולבניי אהוביי אלעד, עדו ויואב, על שעמדו לצדי ותמכו בי לכל אורך הדרך. כל אשר לי – להם הוא.

אביב תשע"ז, כפר ורדים

מבוא

חיבור זה עניינו מעמדה המשפטי של האם בחברות המזרח הקדום וישראל הקדומה, כפי שהוא משתקף ממקורות משפטיים מן המזרח הקדום מכאן ומספרות המקרא מכאן. ישראל הקדומה הייתה חלק מן המזרח הקדום. זה השתרע מחוף הים התיכון ועד המפרץ הפרסי וכלל את הארצות של מסופוטמיה, את עילם, ממלכה בדרום מערב פרס, ואת הארצות במזרח אגן הים התיכון.¹ המגזע התמידי בין ישראל לעמים הקדומים הותיר את רישומו בספרות המקראית לסוגותיה. במקרא ניכרות השפעות כנעניות, מצריות ואחרות, אולם השפעה מכרעת הייתה לספרות המסופוטמית,² לפיכך טבעי הדבר שעמידה על ערכי התרבות המקראית תיעשה בזיקה לתרבויותיהם של עמי המזרח הקדום ובעיקר לתרבות המסופוטמית.

חשיבות רבה נודעת לחקר התקופות במזרח הקדום המשתרעות מראשית האלף השני לפנה"ס – ימי בבל הקדומה ואשור הקדומה (2000–1600 לפנה"ס לערך), ועד למחצית הראשונה של האלף הראשון – ימי אשור החדשה (950–609 לפנה"ס לערך) ובבל החדשה (625–539 לפנה"ס [השושלת הכשדית]), בואכה אל המחצית השנייה בו – ימי פרס האחמנית (538–330 לפנה"ס). בין תקופות אלה ובין תקופות המקרא יש זיקות רבות ומעניינות, ונמתחים קווים משיקים בתחומי התרבות והיצירה הספרותית ובתחומים שהם מעניינינו בספר זה – המשפט והחברה.

הספר מתמקד בהשוואה בין המזרח הקדום וישראל הקדומה בתחום המשפטי. המקורות המשפטיים מן המזרח הקדום משמשים רקע נרחב להבנת כתובים מקראיים. קווי הדמיון והשוני בין המקורות המסופוטמיים למקורות המקראיים שופכים אור על עולמו של המקרא ותרבותו, ועל המציאות החברתית והמשפטית המשתקפת בו.³

1 ראו מפה בעמ' 2.

2 קליין תשע"א: 523.

3 על הזיקות בין המשפט המסופוטמי למשפט המקראי ראו למשל, גרינברג תשמ"ד: 13–37; וסטרבורק 1988: 1–7; רייט 2003: 11–87; מלול תש"ע: 25–27.

בית האב במזרח הקדום ובמקרא ומקום האישה והאם בו

החברות במזרח הקדום ובישראל הקדומה היו פטריארכליות. התא המשפחתי היה כפוף לשלטונו של האב, שהחזיק בידי סמכויות משפטיות נרחבות ושלט על תחומי חיים רבים.⁴ עם זאת יש הבדלים בין סמכויות האב במזרח הקדום ובישראל. בחברה המסופוטמית השליט האב את מרותו על בני ביתו. הוא קבע למי מבניו תוענק זכות הבכורה; בהיתר של רשויות המשפט היה הוא רשאי לשלול מבן את מעמדו כיורש אם זה הואשם בבית דין בהתנהגות עבריינית; הוא היה רשאי להעניק רכוש במתנה לבן המועדף עליו נוסף על חלקו היחסי בירושה; בסמכותו הייתה מכירת בנים ובנות לעבדות; בהסכמתו נישאו בניו ובנותיו; אם רצה גירש את אשתו, ואם רצה לקח לו פילגש.⁵

גם בחברה הישראלית הקדומה חלה מרות האב על בני ביתו. אולם בקביעת סדרי הירושה היה האב חייב להעניק לבן הבכור את זכות הבכורה, שהוקנתה לו מתוקף לידתו ראשון. האב חילק את הרכוש ואת הנחלה בין בניו כחלק מהסדרי הירושה המקובלים, כמו האב המסופוטמי. אך בניגוד לאב המסופוטמי לא הייתה לו סמכות לבטל מעמדו של בן כיורש בשל התנהגות עבריינית. היו לו סמכויות במכירת בתו לאמה לשם נישואין, אולם אין ודאות שהיה בסמכותו למכור את בניו לעבדות בגין חוב. האב השיא את בתו, וקיבל את מוהר הבתולים. כמו במסופוטמיה, הוא היה רשאי לגרש את אשתו, וברצותו לקח לו פילגש.⁶

צפוי היה אפוא שבמקורות הקדומים תשתקף דמות אב דומיננטית סמכותית שתזכר לבדה או כמעט לבדה. אולם מטקסטים מסופוטמיים ומקראיים, במיוחד משפטיים, עולה שבלעדיותו של האב אינה תמיד מובהקת. ברבים מהם נזכרת האם בהקשרים שונים ובמגוון תחומים, בעיקר באלה הנוגעים לצאצאיה, כגון נישואיהם, התנהגותם אליה, חינוכם והליכים משפטיים הנוגעים להם. בחינת סמכויותיה המשפטיות של האם, במיוחד בעניינים הנוגעים ליחסיה עם צאצאיה, עשויה ללמד על מעמדה המשפטי בבית האב בפרט ובחברה בכלל.

4 על התא המשפחתי, בית האב, בחברות הפטריארכליות במזרח הקדום ראו למשל, גלב 1979: 1-24, 56-79; פרימר־קנסקי 1981: 210-211; גרינגס 1995: 470, 478; סטול 1995א: 488. בישראל הקדומה ראו בנדור תשמ"ו: 17-24. על בית האב והמשפחה ראו שם: 25-35; סטולמן 1992: 57-58; רייט 1992: 761-768; מאירס 1997: 13-21.

5 על מעמדו של האב במזרח הקדום ראו למשל, גרינגס 1995: 478; סטול 1995א: 488; וסטרבורק 2003א: 35, 59-60.

6 על מעמדו של האב במקרא ראו למשל, רייט 1992: 764, 767; פרדו 1997: 174; פרימר־קנסקי 2003: 1013-1014.

דיון במעמד המשפטי של האם בבית האב ראוי שיעשה תוך בחינת מכלול ההיבטים שלגביהם יש עדויות במקורות הקדומים על פעילותה של האם, לדוגמה אימוץ צאצאים, מסירתם לאימוץ, נטישת צאצאים או מסירתם למקדש. במחקר זה בחרתי להתמקד בשני תחומים שהיו בשגרת חיי היום-יום של המשפחה הקדומה – נישואי הצאצאים והתנהגותם אל האם. בדיון בהיבטים אלה יש כדי לתרום תרומה ניכרת להבנת מעמדה המשפטי של האם ביחס לצאצאיה.

שאלת מעמדה המשפטי של האם בכלל, ושאלת סמכויותיה המשפטיות בעניינים הנוגעים לצאצאיה בפרט, לא נדונו עד כה במחקר, ובחקר המזרח הקדום ההידרשות לנושא סמכויותיה המשפטיות של האם על צאצאיה היא ספורדית בדרך כלל. במחקרים שבהם נדון מקומה של האישה ושיש בהם כדי להשיק לנושא מעמדה של האם – בנושאים כגון מבנה בית האב,⁷ המשפחה,⁸ נישואין,⁹ מעמד האישה¹⁰ וזה של האלמנה¹¹ – הדיון נסוב כמעט תמיד על מעמד האישה כאשר איש או על תפקידים שמילאה בבית האב ובתרומתה לכלכלתו. ברוב

- 7 במזרח הקדום ראו למשל, הופנר 1995: 567–568, שדן בחברה החתית; סטול 1995א: 490–491, שדן במסופוטמיה; וסטברוק 2003א: 38–39, שדן במעמדה של האישה במזרח הקדום, לא דן במעמדה המשפטי כאם, אולם בדיונו בתקופה הבבלית הקדומה הוא ציין את ההסכמה הנדרשת מאב ומאם לנישואי בתם (2003ב: 385) ואת זכויותיה של אם להעניק רכוש לצאצאיה (שם, עמ' 398–399), עניינים המשליכים על סמכויותיה על צאצאיה. במקרא ראו למשל, פרימר-קנסקי 1981: 209–212, שדנה בתשתית המשפטית המסופוטמית של סיפורים מספר בראשית שעניינם המשפחה הפטריארכלית; מאירס 1997: 13–32, שדנה בבתי האב בחקר המשפחה בישראל הקדומה בימי טרום המלוכה.
- 8 במזרח הקדום ראו למשל, גרינגס 1995: 478–481; סטול 1995א: 488; וסטברוק 2003א: 35–62. במקרא למשל, אוואלוס 1995: 624–626; פרימר-קנסקי 2003: 1002–1019. ואן דר טורן, 1994, שדן בהרחבה באישה הישראלית בשלבי חייה בהשוואה לאישה המסופוטמית אמנם דן בחשיבות מעמדה כאם אולם זויות ראייתו בעיקרה דתית-חברתית ולא משפטית.
- 9 בחקר המזרח הקדום למשל, בתקופה הבבלית הקדומה, ראו וסטברוק 1988, בנוזי ברנמן 1971, בתקופה הבבלית החדשה רות 1989. במקרא, ראו נויפלד 1944; אפשטיין 1968; סטיינברג 1993.
- 10 במזרח הקדום בכלל, פרדריק 1982: 3–25; סטול 1995ב: 123–144; בוטרן 2001: 112–126. ועל פי תקופות, בתקופה הבבלית הקדומה האלו 1996: 245–25, בנוזי גרוס 1989: 167–180, בתקופה האשורית התיכונה ספורטי 1979: 3–20, בתקופה הבבלית החדשה, גרינפילד 1987: 75–80; לפונט 1999, דנה באישה בשלבים שונים ובמצבים שונים בחייה במזרח הקדום ובמקרא. במקרא, ברנו 1985, 2005; מאירס 1988: 139–164, 165–188; בקר 1992; ואן דר טורן 1994: 77–92; בלנקינסופ 1997: 78; פרימר-קנסקי 2002.
- 11 במזרח הקדום, פנשם 1962: 129–132; בתקופה הבבלית החדשה, רות 1991–1993: 1–26; ואן דריל 1998: 170–171. במקרא, ואן דר טורן 1995: 1–13; הייברט 1989: 125–141; סטיינברג 2004: 327–346.

המחקרים אין דיון של ממש באישה כאם על אף הבדלים משפטיים ברורים בינה ובין אישה שאינה אם.

מעמדה המשפטי של האם במזרח הקדום ובמקרא נבחן על רקע השינוי שחל במעמדה המשפטי והחברתי של אישה שילדה ונעשתה אם. במזרח הקדום זכתה אישה לסעדים משפטיים מכוח היותה אם. בעל שגירש את אשתו שילדה לו ולקח אישה אחרת רושש מכל נכסיו וגורש מביתו.¹² הענישה הייתה ההגנה המשפטית שלה זכתה האם, והיה בה כדי להרתיע בעלים מלגרש את נשותיהם ללא סיבה מוצדקת.¹³ נשים שגורשו בידי בעליהן היו זכאיות לדמי גירושין בגובה מסוים, אבל אימהות קיבלו רכוש רב יותר והיו זכאיות לקבל חלק כחלקן של יורש אחד.¹⁴ האימהות גם זיכתה מחדש אישה כמעמד שהיה לה בטרם לקח בעלה אישה שנייה מאחר שלא ילדה לו,¹⁵ ותנאים בחווי נישואין הגבילו חתן בלקיחת אישה שנייה אם אשתו תלד לו בנים¹⁶ וגם מנעו פגיעה במעמדה המשפטי בבית האב.¹⁷ מעמדה המשפטי של שפחה כקניין של אדונה מעניין במיוחד משום שהוא השתנה למעמד של בת חורין כאשר היא הפכה לאם.¹⁸ במקרא, שפחה

- 12 סעיף 59 בחוקי אשנונה. סוגי המקורות המשפטיים הנוכרים בהערות 12–18 נדונים להלן.
- 13 המשך הקביעות בחוק אינו ודאי, היות שהטקסט שבור ואין לשלול שנקבעו בו זכויותיה של האם. לדיון נרחב בחוק זה והשוואות לסעיפי חוק אחרים בקובצי החוקים של המזרח הקדום, ראו וסטברוק 1988: 72–75; דיון 1988: 211–222.
- 14 סעיפים 137–138 בחוקי ח'מורבי. דיון בסעיפים אלה ראו דרייבר ומיילס 1955: 293–296; וסטברוק 1988: 71, 74–75.
- 15 תעודה משפטית מאללח' 92 AT. אללח' הייתה עיר-ממלכה בחוף צפון סוריה מן המאה השמונה-עשרה לפנה"ס. תרגום התעודה ראו וייזמן 1953: 54–55, ודיון בה ראו וולס 2010: 138.
- 16 תעודות משפטיות מנוזי HSS 5 80; 19 84; 19 85. על הערים נוזי ואמר ראו להלן. תעתיק ותרגום של התעודות הנוכרות ראו ברנמן 1971 כדלהלן: HSS 5 80 – עמ' 48–50; HSS 19 84 – עמ' 30–31; HSS 19 85 – עמ' 38–39.
- 17 תעודות משפטיות מנוזי JEN 435; HSS 19 85, ומאמר Emar 6 216; Emar 6 31. תעתיק תרגום של התעודה HSS 19 85 ודיון בה ראו פרדייס 1987: 7–15; תעתיק ותרגום של תעודה JEN 435. ראו ברנמן 1971: 32–34, ודיון בה ראו שם, עמ' 290–291. תעתיק ותרגום של התעודה Emar 6 31 ראו ארנו 1987–1985: 44–45, וראו בקמן 1996: 71. תעתיק ותרגום של התעודה Emar 6 216 ראו ארנו 1987–1985: 230–231, וראו הדיון בתעודה זו, בפרק הראשון עמ' 105–106.
- 18 סעיף 25 בחוקי לפית-אשתר; סעיפים 146–147, 171a, בחוקי ח'מורבי. דיון בסעיף 25 בחוקי לפית-אשתר ראו סטיל 1948: 441; שלכטר 1957: 73; רות: 1997: 31. דיון נרחב בסעיף 171a ראו דרייבר ומיילס 1955: 350–352; וסטברוק 1988: 107; 1998: 215, 233 והערה 52 שם. על ההקבלה של סעיף זה וסעיף 171a ראו סטיל 1948: 448; וסטברוק 1998: 233 והערה 52 שם; מלול תש"ע: 70 והערה 55 שם. דיון בסעיפים 146–147 ראו דרייבר ומיילס 1955: 304–306; וסטברוק 1998: 215.

שניתנה בידי גבירה לבעלה כדי ללדת לו ילדים נותרה שפחתה של גבירתה, אבל עבור בעלה היא נחשבה אישה מדרגה שנייה.¹⁹ מצד החברה האימהות העניקה לאם יוקרה בבית האב, שהרי היא עמדה בציפיות שתלו בה ומימשה את יעדי הנישואין, קרי העמידה צאצאים.²⁰

הסעדים המשפטיים שקיבלה האם במזרח הקדום ובמקרא מלמדים שמעמדה המשפטי של אם היה מעמד מוכר בחברות הקדומות, המזרח קדמונית והמקראית. כוונתי לבסס קביעה זו מנקודת המבט של מעמדה כהורה בעל סמכויות משפטיות על צאצאיה בשני ההיבטים שנוכרו.

המקורות המסופוטמיים והמקראיים

המקורות הנבדקים מן המזרח הקדום הם משפטיים באופיים: קובצי חוקים ואוספים משפטיים אחרים ותעודות משפטיות. המקורות המקראיים, לעומת זאת, מגוונים. חלקם משפטיים ואחרים כתובים פרוזה או שירה.

קובצי החוקים המסופוטמיים המשמשים בספר זה התחברו החל בתקופה הבבלית הקדומה (2000–1600 לפנה"ס לערך) ועד לתקופה הבבלית החדשה (מ-700 לפנה"ס לערך). הקבצים מן התקופה הבבלית הקדומה הם: חוקי לפית-אשתר (1934–1924 לפנה"ס), מלכה החמישי של שושלת אסין ששלטה בערי ממלכה בדרום מסופוטמיה, הכתובים בשפה השומרית; חוקי אשנונה (1770 לפנה"ס לערך), עיר-ממלכה על גדות יובל הדיאלה שממזרח לחידקל, מימיו של דדושה, בן זמנו של ח'מורבי מלך בבל; חוקי ח'מורבי (1792–1750 לפנה"ס), מלכה השישי של שושלת בבל הראשונה, ששלט על שטחים גדולים ברחבי מסופוטמיה. מן התקופה האשורית התיכונה (1400–950 לפנה"ס לערך) ידועים חוקי אשור התיכונה (מ-1070 לפנה"ס לערך). ומהתקופה הבבלית החדשה (625–539 לפנה"ס) [השושלת הכשדית] – חוקי בבל החדשה (מ-700 לפנה"ס לערך). ארבעת קובצי החוקים האחרונים כתובים בשפה האכדית.

ממרחב גאוגרפי קרוב למסופוטמיה, הממלכה החתית התיכונה או החדשה שבמרכז אנטוליה (בין 1500 ל-1180 לפנה"ס), הגיעו אלינו חוקי החתים. החוקים כתובים בשפה חתית הודו-אירופית על לוחות שהם העתקים מאוחרים של לוחות חוקים קדומים מימי הממלכה החתית הקדומה (1650–1500 לפנה"ס לערך).²¹

19 ראו בר' טז 3; לה 22; פליישמן תשנ"טא: 146–162; כהן תשס"ג: 244–245.

20 ואן דר טורן 1994: 77–92.

21 על קובצי החוקים שלעיל ועל קבצים אחרים ואוספים משפטיים אחרים ראו מלול תש"ע.

דעה מקובלת במחקר היא שקובצי החוקים הללו הן יצירות ספרותיות משפטיות ולא ספרי חוקים ששימשו את הדיינים בבתי הדין בפסיקותיהם, ולכן אין לראות בהם מקורות המשקפים את הפרקטיקה המשפטית.²² למרות זאת נודעת חשיבות רבה להבנתם. ממקורות אלה אפשר לגזור עקרונות משפטיים וחברתיים של התרבויות הקדומות, שכן חלק מסעיפי החוק שבקבצים השונים משקף סוגיות משפטיות ותקדימים שנלקחו מן המציאות.²³

האוספים המשפטיים האחרים הם לוח תרגילי חוקים בשומרית (1800 לפנה"ס לערך), ובו סעיפי חוק בנושאים הדומים לאלה הנדונים בקובצי החוקים, והסדרה אנה-אָתִישוּ (*ana ittišu*) הדו־לשונית (שומרית ואכדית; מהמאות שמונה-עשרה–שבע-עשרה לפנה"ס לערך),²⁴ ובה רשימה של ערכים משפטיים במגוון נושאים. שני האוספים הללו שימשו בבתי הספר הקדומים.²⁵

מקור חשוב הוא שפע התעודות המשפטיות מתקופות שונות ומאזורים גאוגרפיים שונים. תעודות אלה הן מסמכים משפטיים שנמצאו לרוב בארכיונים פרטיים ומתעודות הסכמים בין צדדים בעסקאות כגון נישואין ואימוץ, צוואות, פרוטוקולים של בתי משפט ומכתבים. בהן נמסר מידע רב המלמד על המציאות הכלכלית, החברתית והמשפטית של תקופתן. ההישענות על תעודות אלה רבת חשיבות משום שהן עשויות לשקף את החוקים הנוהגים, היינו את הנורמות והכללים המשפטיים שהיו מקובלים בתקופה ובאזור שבהם הן נכתבו.²⁶

אלה הם הנושאים המשפטיים הנזכרים במקורות המשפטיים מן המזרח הקדום הרלוונטיים למחקרי:

פעילות האם נזכרת רק בקובצי החוקים מן התקופה הבבלית הקדומה בהסדרת נישואי בתה: בסעיף 29 שבחוקי לפית-אשתר, הדומה בתוכנו לנדון בסעיפים 28–29 שבחוקי החתים; בסעיפים 7–8 שבלוח תרגילי החוקים בשומרית; ובסעיפים 26–28 בחוקי אשנונה. פעולת האם לנישואי בנה אינה נדונה בקובצי החוקים ובאוספים המשפטיים.

22 דיון נרחב בנושא זה ראו וסטברוק 1985: 247–264; 2003א: 16–19; ג'קסון 2008: 9–19; מלול תש"ע: 17–21.

23 מלול תש"ע: 21.

24 זו אחת הסברות שהעלו חוקרים. להצעות אחרות ראו הדיון שם: 330–331.

25 בגוף החיבור יידונו הסעיפים הרלוונטיים באוספים אלה עם הסעיפים בקובצי החוקים, משום דמיונם זה לזה.

26 וסטברוק 1988: 6; מלול תשס"ו: 21; מלול תש"ע: 20–21.